

MACIEJ BŁAŻEWSKI

ORCID: 0000-0003-2812-8199

Uniwersytet Wrocławski

Instytut Nauk Administracyjnych

Pracownia Badań nad Elektroniczną Administracją

Zakład Prawa Administracyjnego

RACJONALNY PRAWODAWCA
WOBEC ZMIENNOŚCI
UWARUNKOWAŃ TECHNICZNYCH.
USTANOWIENIE ORAZ ODESŁANIE
DO NORM TECHNICZNYCH

Abstrakt: Koncepcję racjonalnego prawodawcy można odnieść do stanowienia przepisów prawnych inkorporujących normy techniczne lub odsyłających do norm technicznych. Są to dwa narzędzia służące uwzględnieniu postępu technicznego. Przepisy prawa inkorporują normy techniczne, gdy technika jest relatywnie stabilna. Przepisy prawa odsyłają do norm technicznych, gdy rozwój technologii jest znaczny, czego skutkiem jest potrzeba zapewnienia elastyczności tych norm.

Słowa kluczowe: racjonalny prawodawca, norma techniczna, organizacja normalizująca, postęp techniczny

Od początku rewolucji przemysłowej postęp technologiczny następuje w sposób wykładniczy, a tym samym coraz bardziej oddziałuje na społeczeństwo i gospodarkę. Wpływ ten powinien być uwzględniany przez prawodawcę w procesie stanowienia prawa. Jednym z narzędzi uwzględnienia tych zmian jest powiązanie norm technicznych z porządkiem prawnym. Narzędzie to nie jest jednorodne. Ma ono dualistyczny charakter. Obejmuje przepisy prawa ustanawiające normy techniczne oraz przepisy prawa odsyłające do norm technicznych. Wybór każdego z tych dwóch sposobów włączenia normy technicznej do porządku prawnego powinien być dokonywany na podstawie oceny charakteru przedmiotu regulacji. Koncepcja racjonalnego prawodawcy pozwala założyć, że wybór ten ma optymalny charakter.

KONCEPCJA RACJONALNEGO PRAWODAWCY

Koncepcja racjonalnego prawodawcy jest założeniem badawczym odwołującym się do wykreowanego podmiotu mającego możliwie najlepsze cechy własne¹. Racjonalny ustawodawca nie jest zatem podmiotem realnym, którego działania oraz wolę można badać empirycznie². Nauka prawa szeroko analizowała problematykę koncepcji racjonalnego prawodawcy. W świetle poglądów L. Nowaka racjonalny prawodawca dysponuje wiedzą, która jest niesprzeczna oraz logicznie uporządkowana, a jej preferencje są asymetryczne i przechodnie³. Zdaniem J. Wróblewskiego racjonalny prawodawca powinien spełniać minimalne wymagania, takie jak posiadanie kompetencji językowych oraz szerokiej wiedzy, a także przestrzeganie systemu ocen moralnych⁴.

Koncepcję racjonalnego prawodawcy należy odnieść do etapów stanowienia i stosowania prawa⁵. Warto podkreślić odmienne ujęcie tej koncepcji na każdym z tych etapów. Racjonalność prawodawcy na etapie stanowienia prawa odnosi się do działań samego prawodawcy, związanych z koniecznością uwzględnienia uwarunkowań zewnętrznych⁶. Założenie racjonalności prawodawcy na etapie sto-

¹ Zob. J. Wróblewski, *Zasady tworzenia prawa*, Warszawa 1989, s. 45. Zdaniem L. Nowaka racjonalny prawodawca ma: pełną znajomość reguł języka, którym się posługuje, zastanego oraz zmienianego stanu prawnego; aktualną wiedzę empiryczną — *idem*, *Interpretacja prawnicza. Studium z metodologii prawoznawstwa*, Warszawa 1973, s. 43. Jak podkreśla A. Borowicz, koncepcja racjonalnego prawodawcy odnosi się do ustawodawcy wykreowanego, a nie prawodawcy rzeczywistego, który ustanowił prawo — *idem*, *Argument interpretacyjny odwołujący się do woli rzeczywistego prawodawcy*, „*Studia Prawno-Ekonomiczne*” 79, 2009, s. 10.

² Zob. P. Kantor-Kozdrowski, *Racjonalność prawodawcy jako paradygmat nauk prawnych*, „*Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis*” 7, 2018, nr 1, s. 99.

³ L. Nowak, *op. cit.*, s. 39.

⁴ P. Kantor-Kozdrowski, *op. cit.*, s. 100. J. Wróblewski podkreśla też, że prawodawca racjonalny dobiera optymalne środki ze względu na oznaczony cel. Wybór tych środków jest zdeterminowany jego wiedzą oraz przyjętymi preferencjami. Jego wiedza jest niesprzeczna i usystematyzowana, a preferencje — asymetryczne i przechodnie — *idem*, *op. cit.*, s. 47.

⁵ Jak podkreśla A. Borowicz, koncepcja racjonalnego prawodawcy odnosi się do procesu tworzenia oraz stosowania prawa — *idem*, *op. cit.*, s. 10.

⁶ Zdaniem Z. Ziemińskiego racjonalizacja procesu stanowienia prawa obejmuje: 1. analizę skutków zasadniczych i ubocznych, a także kosztów społecznych aktualnie obowiązujących przepisów prawnych; 2. wykonanie oceny skutków i kosztów społecznych kilku różnych wariantów zmian tych przepisów; 3. analizę porównawczą ocen tych alternatywnych wariantów zmian — *idem*, *Problemy podstawowe prawoznawstwa*, Warszawa 1980, s. 389. J. Wróblewski podkreśla, że koncepcja racjonalnego prawodawcy na etapie stanowienia prawa odnosi się do polityki tworzenia prawa. Autor zaznacza, że model racjonalnego prawodawcy na tym etapie opiera się na czterech aspektach abstrakcyjności: 1. prakseologicznym odnoszącym się do skutecznego osiągnięcia celów; 2. ogólnym dotyczącym tworzenia aktów normatywnych, indywidualnych oraz konkretnych; 3. typologicznym pozwalającym wyodrębnić typ prawa z formalnego punktu widzenia, na przykład prawo ustawowe; 4. typologicznym związanym z wyodrębnieniem gałęzi prawa — *idem*, *op. cit.*, s. 49. Zdaniem A. Panasiuka racjonalność prawodawcy na poziomie stanowienia prawa jest związana z koniecznością dokładnego określenia celu, który zamierza osiągnąć — *idem*, *Racjonalny prawo-*

sowania prawa jest związane z interpretacją przepisów prawnych. Założenie to umożliwiło uznanie wzajemnej niesprzeczności tych przepisów⁷.

Należy wskazać, że koncepcja racjonalnego prawodawcy odnosi się głównie do dwóch aspektów jego działania: określenia celu oraz środków służących jego osiągnięciu⁸. Nauka prawa wiąże te dwa aspekty z dwoma typami racjonalności: aksjologicznym oraz prakseologicznym⁹. Racjonalność typu aksjologicznego obejmuje dyrektywy umożliwiające wybór celów konstruktywnych zarówno dla jednostki, jak i dla społeczeństwa¹⁰. Racjonalność typu prakseologicznego odnosi się jedynie do wyboru optymalnych środków służących osiągnięciu wcześniej wyznaczonych celów, pozostając obojętną względem samych celów¹¹. Oba typy racjonalności są z sobą związane. Wybór celów warunkuje określenie środków służących ich realizacji. Koncepcja racjonalnego prawodawcy obejmuje założenie istnienia obu typów racjonalności. W świetle tej koncepcji należy przyjąć, że prawodawca, stanowiąc regulacje, świadomie wybiera cele oraz optymalne środki ich realizacji.

Koncepcja racjonalnego prawodawcy, który stanowi przepisy prawa inkorporujące oraz odsyłające do norm technicznych, jest właściwa obu typom racjonalności. Racjonalność typu aksjologicznego odnosi się do określenia celu ustanowienia tych przepisów prawa, jakim jest ocena potrzeby ukierunkowania lub ograniczenia postępu technicznego. Racjonalność typu prakseologicznego dotyczy sposobu włączenia normy technicznej do porządku prawnego.

NORMA PRAWNA A NORMA TECHNICZNA

Należy podkreślić swoistość przepisów prawa ustanawiających lub odsyłających do norm technicznych. Mają one podwójny charakter: normatywny oraz techniczny. Z jednej strony służą odczytaniu treści normy prawnej, z drugiej zaś są powiązanie z normą techniczną.

dawca a racjonalna administracja — uwag kilka, [w:] *Racjonalny ustawodawca. Racjonalna administracja. Pamięci Profesora Eugeniusza Smoktunowicza*, red. D.R. Kijowski, A. Miruć, A. Budnik, Białystok 2016, s. 81.

⁷ Jak podkreśla J. Wróblewski, założenie racjonalnego prawodawcy opiera się na jego konsekwencji w działaniu — *idem*, *op. cit.*, s. 47. Zdaniem A. Borowicza wolę ustawodawcy racjonalnego odczytuje się wyłącznie, interpretując tekst prawny, z uwzględnieniem jego obiektywizacji — *idem*, *op. cit.*, s. 10.

⁸ Zdaniem A. Panasiuka koncepcja racjonalnego prawodawcy odnosi się głównie do określenia odpowiednich celów, którym ma służyć stosowanie prawa. Zob. *idem*, *op. cit.*, s. 81.

⁹ J. Potrzebszcz, *Racjonalność aksjologiczna prawodawcy jako założenie interpretacyjne*, [w:] *Wykładnia prawa. Tradycja i perspektywy*, red. M. Hermann, S. Sykuna, Warszawa 2016, s. 61.

¹⁰ *Ibidem*, s. 64.

¹¹ *Ibidem*, s. 63. Jak podkreśla J. Wróblewski, racjonalność instrumentalna jest ograniczona do prawidłowego wyboru środka umożliwiającego osiągnięcie wcześniej założonego celu — *idem*, *op. cit.*, s. 46.

Norma prawa ma charakter powinnościowy, obejmujący twierdzenie „A w warunkach W powinien czynić C”¹². Obejmuje ona zatem sposób wykonywania działania. Prawodawca, stanowiąc tę normę, ma swobodę określenia powinności lub możliwości, jak również swobodę określenia środka działania.

Norma techniczna ma charakter celowościowy, właściwy twierdzeniu: „Jeśli chcesz osiągnąć skutek S, wykonaj czynność C”¹³. Norma techniczna oparta jest na związkach przyczynowych zachodzących w przyrodzie¹⁴. Wymaga podkreślenia, że norma techniczna sama nie stanowi prawa przyrody, lecz jest ustanawiana na podstawie tych praw¹⁵. Prawodawca, ustanawiając lub odsyłając do tej normy, ma ograniczoną swobodę jedynie do określenia celu. Wyznaczenie środków osiągnięcia tego celu jest zdeterminowane prawami natury. Należy podkreślić niejednorodność norm technicznych, które mogą mieć charakter czynnościowy lub przedmiotowy. Czynnościowe normy techniczne ustalają czynności i ich sposób wykonania. Przedmiotowe normy techniczne określają wymagania jakościowe produktu¹⁶.

Swoistość przepisów prawa ustanawiających lub odsyłających do norm technicznych odnosi się do ich dualistycznego charakteru, który jest jednocześnie powinnościowy oraz celowościowy. Sfery powinnościowa i celowościowa są wzajemnie związane. Norma prawa zrekonstruowana na podstawie tego przepisu wyznacza działania, które jej adresat powinien lub może podjąć. Pozytywne ukończenie tych działań stanowi jego cel. Osiągnięcie tego celu jest uzależnione od

¹² K. Sand, S. Strachowski, *Normy techniczne w prawie administracyjnym (ze szczególnym uwzględnieniem norm prawnych z zakresu rolnictwa)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin Polonia. Sectio G” 17, 1970, nr 3, s. 87.

¹³ *Ibidem*. Zob. też W. Brzeziński, *Nowe typy norm prawnych w prawie administracyjnym*, „Państwo i Prawo” 1966, z. 9, s. 285; F. Gojny, *Norma prawna a norma techniczna (z problematyki przepisów technicznych)*, „Studia Prawnicze” 1966, nr 13, s. 113. Celowościowy charakter norm technicznych podkreśla także P. Korzeniowski, *Normy techniczne ochrony wód i powietrza w procesie dostosowania polskiego prawa ochrony środowiska do standardów obowiązujących w ustawodawstwie Unii Europejskiej*, „Przegląd Legislacyjny” 2000, nr 4, s. 61. Zdaniem K. Sanda oraz S. Strachowskiego twierdzenie to jest dyrektywą celowościową. Według nich podstawą dyrektywy celowościowej jest wiedza o związkach przyczynowo-skutkowych, które zachodzą pomiędzy prawami natury a działaniami człowieka — *idem, op. cit.*, s. 87.

¹⁴ Zob. W. Brzeziński, *op. cit.*, s. 285; F. Gojny, *op. cit.*, s. 114; K. Sand, S. Strachowski, *op. cit.*, s. 88.

¹⁵ Jak podkreśla P. Korzeniowski, norma techniczna jest zbudowana na podstawie mechanizmów, które występują w przyrodzie — *idem, op. cit.*, s. 61.

¹⁶ K. Sand, S. Strachowski, *op. cit.*, s. 88–89. Jak zauważa A. Michalska, treścią normy technicznej może być charakterystyka przedmiotu lub czynności produkcyjnej albo eksploatacyjnej — *eadem, Normy techniczne w PRL powstające w procesie normalizacji*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1966 nr 1, s. 39. Zdaniem W. Brzezińskiego normy techniczne mogą określać: 1. cechy produktu; 2. procesy technologiczne jego wytwarzania; 3. jednolite pojęcia i oznaczenia używane w dokumentacji technicznej. Podkreśla też, że normy techniczne są opisem technicznym stanowiącym wzorzec produkcji tego przedmiotu lub wzorzec postępowania określony tą normą — *idem, op. cit.*, s. 283. Podobnie uważają W. Bagiński, F. Romaniuk, *Podstawy prawne postępu technicznego*, Warszawa 1967, s. 200.

zgodności wykonywanych działań z prawami przyrody istniejącymi obiektywnie względem prawodawcy oraz adresata norm prawnych. Należy zaznaczyć, że podział ten nie oznacza ścisłego odróżnienia normy prawnej od normy technicznej¹⁷. Jeżeli przepis prawa ustanawia lub odsyła do normy technicznej, jest ona wówczas elementem normy prawnej zrekonstruowanej na podstawie tego przepisu. W świetle trójelementowego modelu normy prawnej składa się ona z: hipotezy określającej jej adresata i okoliczności, w jakich powinno nastąpić jego zachowanie; dyspozycji wyznaczającej sposób zachowania się jej adresata, gdy mają miejsce te okoliczności; sankcji odnoszącej się do skutków prawnych zachowania jej adresata, które są niezgodne z dyspozycją¹⁸. Norma techniczna, do której odsyła lub którą ustanawia przepis prawny, jest częścią dyspozycji normy prawnej¹⁹. Wyznacza ona bowiem zachowanie jej adresata.

POTRZEBA WŁĄCZENIA NORMY TECHNICZNEJ DO PORZĄDKU PRAWNEGO

Postęp technologiczny z zasady ma miejsce niezależnie od prawodawcy, który może na niego jedynie reagować przez jego ukierunkowanie lub ograniczenie. Ze względu na kryterium oddziaływania prawodawcy na postęp techniczny można wyróżnić dwie sfery: nieingerencyjną oraz ingerencyjną.

Sfera nieingerencyjna obejmuje obszary pozostawione przez prawodawcę do samoregulacji przez podmioty prywatne. Nieingerencja może mieć charakter czasowy, gdy ze względu na nowatorskie odkrycie lub innowacyjny sposób wykorzystania istniejących rozwiązań technicznych określony obszar nie był jeszcze regulowany. Prawodawca intencjonalnie może także pozostawić określony obszar nieuregulowany, dając swobodę samoregulacji podmiotom prywatnym stosującym rozwiązania technologiczne. Podmioty te samodzielnie określają normy techniczne lub akceptują ustanowione przez organizacje normalizujące²⁰.

¹⁷ E. Łętowska zauważa, że między normą prawną a normą techniczną zachodzi stosunek krzyżowania ze względu na ich treść. Część norm prawnych z uwagi na ich treść jest normami technicznymi, a część norm technicznych z uwagi na sposób ich ustanowienia ma prawny charakter — *eadem*, *Normy techniczne i dyspozycje umowne jako czynniki określające jakość przedmiotu świadczenia*, „Studia Cywilistyczne” 1978, nr 29, s. 94.

¹⁸ K. Sand, S. Strachowski, *op. cit.*, s. 90.

¹⁹ Zob. W. Brzeziński, *op. cit.*, s. 287; K. Sand, S. Strachowski, *op. cit.*, s. 90. Jak słusznie podkreśla A. Michalska, norma techniczna włączona do dyspozycji normy prawnej pozostaje oparta na relacji człowieka względem przyrody, lecz wykonanie tej normy jest zabezpieczone sankcją prawną — *eadem*, *Pojęcie normy technicznej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1965, nr 2, s. 79.

²⁰ W nauce prawa podkreśla się, że fakt istnienia normy technicznej nie zawsze jest związany z nakazem jej stosowania. Jedynie te normy techniczne, które są częścią normy prawnej, mają obligatoryjny charakter — A. Michalska, *Normy techniczne w PRL...*, s. 39.

Sfera ingerencji obejmuje obszary, które są przedmiotem regulacji ze strony prawodawcy. Regulacje te mają na celu zapewnienie ochrony interesu publicznego w związku ze stosowaniem rozwiązań technicznych. Ich przedmiotem mogą być procesy produkcyjne lub organizacyjne, jak również przedmioty będące końcowym efektem tych procesów. Chroniony interes publiczny może być związany z wartościami ogólnymi, w tym bezpieczeństwem ludzi lub mienia, a także wartościami z zasady o gospodarczym charakterze, w tym sprawności i jakości²¹. Wykładniczy charakter postępu technicznego sprawia, że wraz z nim zwiększa się sfera ingerencji ze strony prawodawcy, który reaguje na ciągle rosnące zagrożenia interesu publicznego.

STABILNOŚĆ A ELASTYCZNOŚĆ NORMY TECHNICZNEJ

Należy podkreślić rozróżnienie pomiędzy normami technicznymi ustanowionymi w przepisie prawnym oraz pozasystemowymi normami technicznymi, do których odsyła przepis prawny²². Prawodawca, wybierając jeden z tych dwóch sposobów uwzględnienia norm technicznych w porządku prawnym, powinien wziąć pod uwagę elastyczność przedmiotu, który jest regulowany normą techniczną. Jeżeli przedmiot tej regulacji jest relatywnie stały, możliwe jest ustanowienie normy technicznej w przepisie prawa. Zachowana zostaje wówczas pewność treści normy technicznej, którą może wówczas zmienić jedynie prawodawca²³.

Gdy zaś przedmiot tej regulacji jest zmienny, ze względu na szybki postęp techniczny, wydaje się konieczne, aby przepis prawa odsyłał do pozasystemowych norm technicznych. Są one regulowane przez organizacje normalizacyjne, które mogą być podmiotami prywatnymi lub publicznymi²⁴. Zasięg ich działania może być branżowy, krajowy lub międzynarodowy²⁵. Treść tych norm technicznych

²¹ Jak słusznie podkreśla A. Michalska, prawodawca, ustanawiając normy techniczne, powinien uwzględniać efekty techniczno-gospodarcze oraz skutki społeczne — *eadem*, *Normy techniczne w PRL...*, s. 42. A. Michalska zauważa też że funkcją normy technicznej jest uporządkowanie „życia gospodarczego” — *eadem*, *Pojęcie normy...*, s. 82. Zdaniem W. Bagińskiego oraz F. Romaniuka działalność normalizująca obejmuje coraz szerszy zakres produktów, jeżeli są one istotne dla gospodarki lub ich odbiorców (konsumentów) — *idem*, *op. cit.*, s. 203. Jak podkreśla W. Brzeziński, treść prawa jest uwarunkowana układem stosunków społeczno-gospodarczych — *idem*, *op. cit.*, s. 277.

²² Zob. A. Michalska, *Pojęcie normy...*, s. 79. Zob. też M. Błażewski, *Prawo budowlane jako pogranicze przepisów prawa i norm technicznych*, [w:] *Pogranicze prawa administracyjnego*, red. J. Zimmermann, Warszawa 2019, s. 436–437.

²³ Należy też podkreślić pogląd P. Korzeniowskiego, którego zdaniem włączenie norm technicznych do norm prawnych eliminuje swobodę interpretacyjną podmiotów stosujących normy techniczne — *idem*, *op. cit.*, s. 60.

²⁴ A. Michalska, *Pojęcie normy...*, s. 83–84.

²⁵ Zob. A. Michalska, *Normy techniczne w PRL...*, s. 42–43. Odrębny podział przedstawia M. Stanula, która wyróżnia normy techniczne o charakterze krajowym, regionalnym i międzynarodowym — *eadem*, *Normy i normalizacja*, „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 2013,

jest zatem niezależna od prawodawcy, który ma jedynie kompetencję uchylecia lub zmiany przepisu odsyłającego do tych norm. Ze względu na możliwość bieżącego uwzględniania zmian technologicznych przez organizacje normalizujące pozasystemowe normy techniczne mają elastyczny charakter²⁶. Zmienność norm technicznych jest istotna ze względu na potrzebę uwzględniania przez te normy ciągle powstających i rozwijanych nowych technologii²⁷.

Zgodnie z założeniem racjonalnego prawodawcy wybiera on jedną z tych dwóch metod uwzględnienia norm technicznych w porządku prawnym, wyważając potrzebę zapewnienia stabilności oraz elastyczności ich treści, zależnie od stopnia dynamiki postępu technicznego w regulowanym obszarze.

ZAKOŃCZENIE

Koncepcję racjonalnego prawodawcy, zakładającą jego pełną wiedzę odnośnie do potrzeb społeczeństwa i podmiotów gospodarczych, a także co do sposobu zaspokojenia tych potrzeb, można odnieść między innymi do stanowienia przepisów prawa inkorporujących lub odsyłających do norm technicznych. Potrzeba włączenia norm technicznych do porządku prawnego jest związana między innymi z koniecznością zapewnienia sprawności procesom produkcyjnym lub organizacyjnym, a także zagwarantowania bezpieczeństwa lub wyznaczenia standardów jakości. Sposób włączenia tych norm do porządku prawnego obejmuje ustanowienie przepisów prawnych inkorporujących normy techniczne lub przepisów prawnych odsyłających do norm technicznych. Wybór sposobu ich włączenia do porządku prawnego jest zdeterminowany celem prawodawcy. Może nim być zapewnienie stabilności lub elastyczności norm technicznych. Prawodawca, przyjmując ten cel, powinien kierować się oceną obiektywnie istniejącego postępu technicznego w regulowanym obszarze.

nr 4, s. 31. W. Brzeziński podkreśla, że krajowe normy techniczne obejmują polskie normy (PN), normy branżowe (BN) oraz normy zakładowe (ZN). Podział ten odnosi się do zakresu stosowania tych norm technicznych — *idem, op. cit.*, s. 283.

²⁶ Zob. W. Bagiński, F. Romaniuk, *op. cit.*, s. 200.

²⁷ P. Korzeniowski, *op. cit.*, s. 59. Jak zauważa A. Michalska, normy techniczne powinny być oparte na „najwyższym poziomie aktualnych osiągnięć nauki”. Autorka podkreśla też, że z tej przyczyny proces stanowienia tych norm będzie miał elastyczny charakter — *eadem, Normy techniczne w PRL...*, s. 46. Podobnie zdanie wyraża M. Stanula, która zaznacza, że normalizacja (techniczna) powinna opierać się na aktualnych i sprawdzonych osiągnięciach nauki oraz techniki — *eadem, op. cit.*, s. 31.

IMPACT OF VARIABILITY OF TECHNICAL CONDITIONS ON THE RATIONAL LEGISLATOR: INCORPORATION AND REFERENCE TO TECHNICAL STANDARDS

Summary

The concept of a rational legislator is related to the process of legislation of legal provisions, which incorporate technical standards or refer to technical standards. There are differences between these standards. Legal provisions incorporate technical standards when the technique is relatively stable. Legal provisions refer to technical standards when the development of technology is significant, and the technical standards shall be flexible.

Keywords: rational legislator, technical standard, standardising organisation, technical progress

BIBLIOGRAFIA

- Bagiński W., Romaniuk F., *Podstawy prawne postępu technicznego*, Warszawa 1967.
- Błażewski M., *Prawo budowlane jako pogranicze przepisów prawa i norm technicznych*, [w:] *Pogranicze prawa administracyjnego*, red. J. Zimmermann, Warszawa 2019.
- Borowicz A., *Argument interpretacyjny odwołujący się do woli rzeczywistego prawodawcy*, „*Studia Prawno-Ekonomiczne*” 79, 2009.
- Brzeziński W., *Nowe typy norm prawnych w prawie administracyjnym*, „*Państwo i Prawo*” 1966, z. 9.
- Gojny F., *Norma prawna a norma techniczna (z problematyki przepisów technicznych)*, „*Studia Prawnicze*” 1966, nr 13.
- Kantor-Kozdrowicki P., *Racjonalność prawodawcy jako paradygmat nauk prawnych*, „*Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis*” 7 2018, nr 1.
- Korzeniowski P., *Normy techniczne ochrony wód i powietrza w procesie dostosowania polskiego prawa ochrony środowiska do standardów obowiązujących w ustawodawstwie Unii Europejskiej*, „*Przegląd Legislacyjny*” 2000, nr 4.
- Łętowska E., *Normy techniczne i dyspozycje umowne jako czynniki określające jakość przedmiotu świadczenia*, „*Studia Cywilistyczne*” 1978, nr 29.
- Michalska A., *Normy techniczne w PRL powstające w procesie normalizacji*, „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*” 1966, nr 1.
- Michalska A., *Pojęcie normy technicznej*, „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*” 1965, nr 2.
- Nowak L., *Interpretacja prawnicza. Studium z metodologii prawoznawstwa*, Warszawa 1973.
- Panasiuk A., *Racjonalny prawodawca a racjonalna administracja — uwag kilka*, [w:] *Racjonalny ustawodawca. Racjonalna administracja. Pamięci Profesora Eugeniusza Smoktunowicza*, red. D.R. Kijowski, A. Miruć, A. Budnik, Białystok 2016.
- Potrzeszcz J., *Racjonalność aksjologiczna prawodawcy jako założenie interpretacyjne*, [w:] *Wykładnia prawa. Tradycja i perspektywy*, red. M. Hermann, S. Sykuna, Warszawa 2016.
- Sand K., Strachowski S., *Normy techniczne w prawie administracyjnym (ze szczególnym uwzględnieniem norm prawnych z zakresu rolnictwa)*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin Polonia. Sectio G*” 17, 1970, nr 3.
- Stanula M., *Normy i normalizacja*, „*Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy*” 2013, nr 4.
- Wróblewski J., *Zasady tworzenia prawa*, Warszawa 1989.
- Ziemiński Z., *Problemy podstawowe prawoznawstwa*, Warszawa 1980.